

ב. הטוב והרע הרוחניים בעולם הזה תלויים בהשפעת ה'

וממה שצריך שתדע עוד, כי הנה גם השפעתו תתחלק לשני מינים: האחד - הוא למה שלגוף, והשני - למה שלנפש.

למה שלגוף - כבר ביארנו עניינה, דהיינו למה שלהצלחת האדם ושלוותו בעולם הזה²¹⁶.

למה שלנשמה - הוא במה שבהשכלה וידיעה, ובקרבת האדם אליו יתברך שמו, ויקרו ומעלתו הנפשית²¹⁷.

כי הנה המצב הטוב של העולם הזה באמת הוא²¹⁸ שיהיו בני האדם דבקים לחכמה ועוסקים בעבודת בוראם (=ישרות ברצון)²¹⁹; ויהיה האמת

הערות - ללמוד עניינים דרכו

216 כגון אריכות ימים, עושר, בריאות וילדים, וכבר ביאר בפרקים הקודמים שחלקם באים לאדם כשכר על מיעוט זכויותיו, וחלקם באים לאדם ככלים לעבודתו וניסיונותיו, או מטעמים נוספים שהתבארו בפרקים ב-ג.

217 כאן יש חידוש עצום: לא רק השפע הגשמי תלוי בהשפעת ה', אלא גם השפע הנשמתי - שענייני עבודת ה' תלויים בו - תלוי בהשפעת ה'.

ולכאורה, יש לשאול: הרי כל אלו עניינים השייכים לחופש הבחירה, כמו שאמרו: 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים'? אכן, למרות זאת הם באים לעולם דרך ההשפעה האלוהית, אלא שהשפעה זו תלויה בחלקה במעשי האדם כתגובה אלוהית על מעשה מצווה כדי לתת סע'ד לעובד, כמו שכתב בפרק ג, וחלקה אינו תלוי בבחירת האדם אלא נקבע מראש כחלק מקביעת עבודתו וניסיונותיו או לסע'ד - הכל לפי השגחת ה' לכוון העולם לתכליתו. ואפשר שיהיה דור כדור יציאת מצרים שיזכה להארה גדולה לא בגלל מעשיהם אלא בזכות האבות והברית והשבועה. ואפשר דור של צדיקים שזוכה להשפעה מצומצמת ולחושך וניסיונות, ולא בגלל מעשיהם. וכן לאדם בפרט אפשר שיהיו עליו ניסיונות כמו אברהם אבינו בעקדה, ואפשר שיזכה להארה כדי לתת לו סע'ד וכל כיו"ב. הרי לנו שגם ה"חוץ מיראת שמים" נמצא בידי שמים, רק שאנו יכולים להשפיע עליו באופן חלקי. והואיל וחלק מענייני ההארה תלויים במעשה המצוות שלנו ובחופש בחירתנו, אנו מבקשים בתפילות חכמה ותשובה וקרבת ה'. וכן כתב הרמב"ם בהל' תשובה ו,ד: 'וכעניין זה שואלין הצדיקים והנביאים בתפילתם מאת ה' לעזורם על האמת, כמו שאמר דוד: 'הורני ה' דרכך', כלומר: אל ימנעוני חטאי דרך האמת שממנה אדע דרכך ויחוד שמך. וכן זה שאמר: 'ורוח נדיבה תסמכני', כלומר תניח רוחי לעשות חפצך ואל יגרמו לי חטאי למונעני מתשובה, אלא תהיה הרשות בידי עד שאחזור ואבין ואדע דרך האמת, ועל דרך זו כל הדומה לפסוקים אלו".

218 השווה את תיאור הרמח"ל את המצב העולמי האידיאלי לתיאורו של הרמב"ם בסוף פרק יב בהל' מלכים.

219 יש להעיר שאף שרדיפת החכמה ורדיפת התאוות נמצאות בכוח הרצון, אין הרצון נבנה אלא על ידי הדעת, כי אין אדם יכול לרדוף ולהשתוקק למה שאינו מכירו כלל. וכן כתב הרמח"ל בדעת תבונות ס' עח: 'וזה כלל גדול, בגבול אשר הוגבל בו שכלו - כך הם מחשבותיו של אדם ותאוותיו. הלא תראי - הנער הקטן לא יכיר מה היא החכמה, ולא יתאוה אליה כלל, אלא אדרכא, כל תינוק בורח מבית הספר, ולא יחשוב שיש טוב כי אם ההבלים אשר הוא מתעסק בהם. וברכות דעתו ונרחב גבולו ישוב להתאוות דברים מתוקנים יותר, ועל דרך זה לפי כל עליו. כך הוא לכללות המין האנושי - כשהיה שכלם מושפע מהארה רבה - לא היו מוצאים קורת רוח אלא מן החכמה, וממה שהוא טוב באמת; וכשאין שכלם מושפע, אינם מכירים לדבר טוב אלא הבלי הארץ הלזו. והנה זה רע אשר

מסלול 1: יום ג, טו סיון מסלול 3: יום ה, יד סיון
מסלול 2: יום ד, טו סיון מסלול 4: יום א, טו סיון

גלוי²²⁰ וברור ויהיה הַרְשַׁע נרדף ונכנע והתרמית מושלך, ולא תמצא עבודה בעולם בלתי אליו יתברך שמו (=ישרות בדעת); וכל המידות הטובות תמצאנה ותגברנה ותרחקנה המידות הרעות ותמאסנה (=ישרות באישיות). וכנגד זה (בעולם): תרבה השלווה וההשקט, ולא ימצאו יסורים ומכאובים ונזקים, ויהיה האדון ב"ה משרה כבודו בגלוי בעולמו, ושמה על מעשיו ומעשיו שמחים ועלזים לפניו²²¹.

הערות – ילמד ענוים דרכו

נעשה מאחר חטאו של אדם, שהוסרה ההשפעה וההארה מן המין האנושי, ונשארו טבועים אך דבריו החומריות הגס. אלא שתיקן הקב"ה לישראל במתן תורה, אבל הם קלקלו להם בעגל ושאר פשעיהם לכל חטאתם, ונשאר העולם באפלה בדרכי הטבע המדומים".

למרות זאת אין ידיעה זו דומה לידיעה שעליה הרמח"ל מדבר מיר לקמן. הידיעה שבונה את התשוקה לחכמה היא עצם המפגש עם העולם הרוחני, ואילו הידיעה שמסירה את השקך ובונה את האמת – היא ידיעת דרכי השגחת ה'. וכבר אפשר שיהיה אדם שפגש את העולם הרוחני ומאס בענייני העולם ותאוותיו והלך אחר החכמה, אך כופר בהשגחת ה' ואינו עובד אותו.

220 היינו ידיעת ענייני האמונה באופן ברור וגלוי: שיש אל אחד, ושהוא משגיח ומצווה ויכול, ושהוא מעניש את הרשעים ומשלם שכר טוב לטובים, ודרכי הנהגתו ברורות וגלויות באופן כללי. לעומת זאת, מה שנאמר בתקופת ההסתר ש"האמת מושלכת ארצה" – היינו שיסודות האמונה מבלבלים ובפרט האמונה בהשגחת ה'. וז"ל הרמח"ל בספר הכללים כלל א בעניין חובת לימוד חכמת האמת: "היינו צריכים ללכת אחריה כדי להשקט רעיוננו, ולהיות אורחנו ברור לעינינו, להיות ניצולים מן היצר הרע ומן המבוכה הרעה שלו. הנה מה שמשים היצר הרע לנגד עינינו תמיד, הוא להראות שהעולם הולך תוהו ובוהו ובמקרה, כאילו לית דין ולית דיין. וכבר אסף שלמה המלך ע"ה כל הדברים הסובבים את בני האדם בספר קהלת, שהתחיל שם: 'הבל הבלים', ושראה כל ענייני העולם הזה וכל הטעויות של בני האדם שהולכים חוץ מן הדרך הישרה הרבה, והכל לפי שאין יודעים האמת על בוריה. הנה לפי הנראה לעינינו – כל המרבה להשתדל בסחורה – הוא המעשיר, ואשר לו הכסף – הוא המכובד. וכבר נראים לאלפים ולרבבות עבדים ורכבים על סוסים ושרים הולכים כעבדים אחריהם, ותופשי התורה שפלים ונבזים, ואומות העולם עומדים בשלותם, וישראל דחופים וסחופים באורך הגלות, אין איש שם על לב, והם בדיוטא התחנונה, ואין מתעורר לתשובה, והתורה נשתכחה מישראל... אם תמצא חכמה אחת שתבאר כל אלה הדברים בביאור מספיק, מברר הכל על נכון, ומראה שכל זה מיד ה' לטובה, ומראה איך הוא כך, בלימוד ברור ומתוקן – המעט יהיה תועלתו? הלא נרדוף אחריה בכל מיני רדיפות".

וז"ל בדרך עץ חיים: "ידיעת האמת מחזקת הנשמה ומרחקת ממנה היצר ודאי. ואין דבר מחליש הנשמה לפני היצר כחסרון הידיעה. ואם היתה הידיעה רחבה ועומדת על לב בני האדם – לא היו חוטאים לעולם, אך לא היה אפילו היצר קרוב אליהם ושולט עליהם, כמו שאינו שולט במלאכים. ולהיות שהקדוש ברוך הוא רצה שהאדם יהיה בעל יצר, שיוכל להיות מנוצח או נוצח בשיקול אחד, לכן שם בהם הידיעה, אך סגורה כגחלת, ושתוכל להתפשט כשלהבת. והבחירה ביד האדם".

221 תיאור המצב הרוחני הטוב באדם מתפרט לשלוש בחינות: א. היכן מונח כוח הרצון של האדם – בתאוות החומר או בחכמה? ב. היכן רמת דעתו של האדם בענייני האמונה – האם מכיר את ה', את יחודו, את השגחתו הברורה בעולם ואת חובת עבודתו או שאינו מכיר בכך? ג. מהי רמת האישיות של האדם במידותיו? כנגד זה תיאור המצב הרוחני בעולם: כוח הרצון של האדם לחכמה ולא לרדיפת התאוות – מתבטא בעולם בשלווה ושקט, כמו ימי שלמה שלא התעניינו בני האדם אלא בחכמה, ואילו התאוה אינה נותנת מנוחה לאדם כדבריו במסילת ישרים פרק יא: "התאוה מייגעת לב האדם עד יום מותו"; דעת האדם את כוראו מתבטאת בעולם בגילוי כבוד ה' ושכינתו; ואישיות מתקנת במידותיה מתבטאת בעולם בהרמוניה ובשמחה הדדית.

וההפך לכל זה - בהיות בני האדם שטופים אחרי התאוה ומואסים בחכמה ורחוקים ממנה (=עיוות הרצון); ולא פונים לעבודה כי אם מעט או כלום, והאמת (מושלכת) אֶרְצָה, והרשע גובר ומצליח, התרמית והטעות רבה, ועבודות נוכריות בעולם (=עיוות הדעת); והמידות הטובות נעדרות והמידות רעות נמצאות מאוד (=עיוות האישיות). וכנגד זה (בעולם): ההשקט חסר ואין שלוה, והיסוריין והנזקים רבים, והאדון ב"ה מסתיר כבודו מעולמו, והעולם הולך כאילו נעזב למקרה ומשולח לטבע, ואין הקב"ה שמח על מעשיו ואין בני האדם שמחים לפניו, ולא מכירים ויודעים מה היא שמחת הבריות לפני בוראם. ובזמן כזה הרעים גוברים והטובים נשפלים.

ונמצא שהנה יושפע ממנו יתברך שמו למה שבכל העניינים השייכים לגוף בחלקי המצב שזכרנו, ולמה שבכל העניינים שבו השייכים לנפש.

ג. שינויים בהשפעת ה' על האדם על ידי הארה והסתר

והנה כבר נתבאר בחלק א פרק ד, שאולם מצבו של האדם בעולם הזה הוא מצב שהחומריות והחושך - שורשי בו, וההארה נרכבת ומשתתפת בו, שממנה הדעת והשכל. והנה בראשית תולדתו של האדם - סכלותו רב ודעתו מועט, וכפי התגדל הנער - כך ירבה דעתו. ואמנם הסיבה לכל המציאויות האלה היא השפעתו יתברך שמו. כי כפי מה שיושפע על האדם - כן ימצא בו מציאות ועניין, בכלל ובפרט²²².

הערות - ילמד עניים דרכו

222 השינויים ביחסי הגוף והנשמה בחיי האדם בעודו בעולם הזה מלמדים על שינויים ברמות השפעת ה' על האדם. וכל זה רמז גם לשינויים ברמות ההשפעה על כלל העולם, בתקופות השונות, כפי שיבאר בסעיף הבא.

וכן עשה הרמח"ל בדעת תבונות, שלאחר שביאר בסי' קמו את חמש התקופות של העולם שבהן משתנית ההארה האלוהית בעולם, השווה זאת להדרגה שעובר האדם עצמו בפרט (סי' קמח): "אראך דבר נעים, איך לכל ההדרגה הזאת יש דוגמא בעולם... תראי יצירת האדם בהדרגותיה: כי הקב"ה היה יכול להוליד האדם משוכלל בכל שלמותו ודאי, אם היה רוצה, כי אין לו מונע. והוא לא כן עשה, אלא כמה חסר האדם ביום לידתו, והוא הולך ומשתלם מעט מעט. ותמצאי שהוא מראה ממש על כבודו ית' והנהגתו בגילוי ממשלתו, כמו שהוא מסבב ומנהג את העולם בחמשת המצבים שזכרנו, שהם הם גדולתו של העולם שהולך וגדל כגדלותו של האדם, וכבודו של מקום שהולך ומתגלה בהדרגה הגדולה הזאת. הנה ראשית מציאותו של האדם הוא על ידי החיבור של השותפים בו - הם אביו ואמו, הם הם נגד המולידים אשר לכל תולדה. ואמנם הוא סגור בבטן אמו כל ירחי העיבור (=כנגד המצב הראשון שהוא זמן אלפיים שנה תוהו וזמן גלות מצרים). אחר יולד ויצא לאוויר העולם, ושוב יגדל מעט מעט הלוך וגדל. והוא אינו מושלם עדיין, לא בקומתו ולא בדעתו, עד שיעמוד על צביונו. והנה כתחילה ישתלם בדעתו עד שיתחייב במצוות, והוא בן י"ג (=כנגד המצב השלישי שהוא זמן תקופת יציאת מצרים ומתן תורה ובתי המקדש), ועם כל זה עדיין אינו שלם, ועודנו נער (=ובתקופת הנערות הוא כנגד המצב השני שהוא זמן הגלות). אחר כך ישתלם ויעמוד על פרקו לגמרי (=כנגד המצב הרביעי שהוא זמן תקופת משיח). ומשם והלאה יש לו עליונים על עליונים כבואו בימים, בהידור הזקנה, ועטרת שיבה, וטעם זקנים, אשר רוב שנים יודיעו חכמה (=כנגד המצב החמישי שהוא זמן חיי עולם הבא). והנה כל זה דוגמה לסדר מעשיו בהדרגה אשר זכרנו למעלה. ונמצא שהאדם עצמו, שהוא הנהוג ממנו ית', מראה בעצמו ההנהגה אשר הוא ית' מנהגו, וכבר זכרנו מזה למעלה". וראה בכל זה גם בדף הלימוד הבא.

מסלול 1: יום ג, טו סיון
מסלול 2: יום ד, טו סיון
מסלול 3: יום ה, יד סיון
מסלול 4: יום א, טו סיון

ושורש הכל הוא עניין הארת פניו²²³ יתברך שמו והסתרם, שביארנו למעלה בחלק א פרק ד'²²⁴, שהוא שורש מציאות הטוב והרע בכל מקום שהם.

והנה ההשפעה נמשכת על פי הארת הפנים או הסתרם, כפי מה שתגזור החכמה העליונה. ומהשפעת ההארה - יולד הריבוי (=בידיעת יסודות האמונה והעבודה רק אליו), הנזכות (=המידות הטובות), והיקר (=דבקות הרצון בחכמה ולא בתאוות), ומהשפעת ההסתר - יולד החסרון (=בידיעת יסודות האמונה ובפרט בענייני ההשגחה, ואי העבודה לה'), העוביות (=המידות הרעות) והשפלות (=הרדיפה אחר תאוות החומר)²²⁵.

ובהיות שמציאות הנמצאים וההנהגה הראויה להם מורכבים מהעניינים האלה הרכבה רבה, כי בנמצא אחד עצמו ובמה שראוי להמצא בו, יהיו ענייני חסרון בבחינה אחת וענייני ריבוי בבחינה אחרת, ענייני עוביות וענייני זכות, ענייני שפלות וענייני יקר²²⁶, על כן ההשפעה שתושפע להם לפי מה שראוי המצא בהם, צריך שיהיה בעניינה הרכבות מן ההארה ומן ההסתר, כפי מה שראוי שיוולד במושפעים, וכפי מה שישתרש בה. וכפי הסדר שיוסדר וההדרגה שיושרשו העניינים בהשפעה, כן תצא התולדה בכל בחינותיה וגבולותיה. וזה כלל גדול לכל המציאויות והמקרים בכל מקום שהם.

הערות - ילמד ענוים דרכו

223 על כן תיקנו אנשי כנסת הגדולה בתפילת העמידה בברכה האחרונה: "וברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך, כי באור פניך נתת לנו ה' אלוהינו תורה וחיים, אהבה וחסד, צדקה ורחמים, ברכה ושלוש..." וכן הוא בברכת כהנים: "יאר ה' פניו אליך ויחונך".

224 ז"ל שם: "ואולם סיבת כל מצבי האדם, חשכתו ובהירותו, הנה היא הארת פניו יתברך שמו אליו, או התעלמו ממנו וכמ"ל. כי הנה כל מה שהאדון ב"ה מאיר פניו - מתרבה הזוהר והשלמות במי שהגיע לו הארתו, וכפי שיעור ההארה - כך הוא שיעור השלמות והזוהר הנמשך ממנה. והיפך זה - ההעלם". והוסיף על זה שם בפרק ה', שכל הרעות שבעולם אינן אלא הסתרה של הטוב, ואינן באות אלא מהסתרה הארת ה' וצמצום השפע.

225 כאן מדגיש הרמח"ל את השפעת ההארה וההסתר על ענייני הנשמה, אולם הוא הדין גם לענייני הגוף. ראה דעת תבונות סי' קח: "הטוב - הקב"ה עושה אותו ממש בשפעתו הטוב, אבל הרע אינו אלא העדר שפעו וביטולו, אם מעט ואם הרבה. כי השפע הטוב בא בכל תיקון המצטרך לטובת הנשפע, ואם יבטל ויעדר השפע לגמרי - וזה יהיה ביטול לנשפע ביטול גמור, אך אם השפע לא יבטל לגמרי, אך מתנאי שלמותו יתבטלו ויעדרו - יהיה החסרון שנשפע ולא ביטול גמור. דרך משל: שפע המציאות והחיים - בבואו שלם בכל ההכנות הטובות, הנה יהיה הנשפע חי ובריא; ואם יבטל לגמרי - ימות הנשפע ההוא. אך אם לא יבטל לגמרי, אבל הכנותיו יעדרו ותנאי שלמותו, הנה לא ימות הנשפע ההוא, אבל יחלה ויחיה חיי צער".

226 השפעת ה' איננה חד-גונית - או שמקבל הארה בכל או שאינו מקבל הארה כלל, אלא אפשר שיהיה אדם אחד משופע במידות טובות אבל גם מלא בתאוות ויצרים ומצומצם בתשוקה לחכמה, והאחר משופע ברדיפת החכמה ובמידות טובות ובידיעת ה' ודרכיו אך חסר בעושר ונכסים ובנים. הכל לפי מה שהאדם צריך לתקן בעולמו וכפי הגמול על מעשיו.

שאלות מנחות:

- ✦ האם האדם יכול להשיג מכוח עצמו את ידיעת ה', עבודתו והדבקות בו?
- ✦ מדוע ההכרה שידיעת ה' ועבודתו תלויות בהשפעת ה' בעולם, איננה סותרת את עניין חופש הבחירה?
- ✦ מהם שלושת העניינים שבהם מתגלית הארת ה' על האדם?
- ✦ מהם שלושת הדברים שבהם מתגלית הארת ה' בעולם?

מסלול 3 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה